

บทที่ 3

ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “กระบวนการทุนทางสังคมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน: กรณีศึกษา ชุมชนวังตะกู ตำบลวังตะกู อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนวังตะกู ตำบลวังตะกู อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร และเพื่อศึกษากระบวนการทุนทางสังคมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน ผู้ศึกษาได้กำหนดระเบียบวิธีการศึกษาวิจัย ดังนี้

กลุ่มประชากรศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้ศึกษาใช้พื้นที่ชุมชนวังตะกู หมู่ที่ 3 ตำบลวังตะกู อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตรในการศึกษาข้อเท็จจริงต่าง ๆ ของชุมชน และผู้ศึกษาเลือกกลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนตามข้อมูลของชุมชนวังตะกู หมู่ที่ 3 ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำ/กรรมการ/สมาชิกกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกู คุณครู นักเรียนโรงเรียนวังตะกูราษฎร์อุทิศ โรงเรียนวัดวังตะกู และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขสถานีอนามัยวังตะกู ตลอดจนชาวบ้านในชุมชนวังตะกู ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งและครบถ้วนสมบูรณ์

การเลือกพื้นที่ในการศึกษา

การเลือกพื้นที่ในการศึกษาเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะในการศึกษาเชิงคุณภาพ จำเป็นที่จะต้องอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งโดยภาพรวมแบบเจาะลึก เพราะฉะนั้น พื้นที่ในการศึกษาจะต้องมีปรากฏการณ์ที่ชัดเจนตรงประเด็นกับที่ศึกษา ซึ่งชุมชนจะต้องมีความเข้มแข็งและประสบความสำเร็จในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมด้วยชุมชนโดยผ่านการดำเนินการของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกู ตำบลวังตะกู อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร ที่ชาวบ้านมีการดำเนินการอย่างเอื้ออาทร ไว้วางใจซึ่งกัน มีการช่วยเหลือแบ่งปันกัน ด้วยระบบค้ำคูณบนค่านิยมและบรรทัดฐานเดียวกัน ทำให้สะท้อนวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อกันผ่านกิจกรรมของชุมชนเกิดพลังเกิดการขับเคลื่อนกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือตัวเองได้

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

ในครั้งนี้นำประกอบด้วยแนวคำถามประกอบการพูดคุยและการสัมภาษณ์ มีลักษณะคือเป็นแนวคำถามปลายเปิดที่ผู้ศึกษาและผู้ให้สัมภาษณ์ได้มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนพูดคุยกัน พร้อมทั้งแสดงความคิดเห็นไปด้วย โดยมีแนวคำถามจะแบ่งเป็นช่วงเวลาของชุมชนตั้งแต่ช่วงอดีต ช่วงการเปลี่ยนแปลง ช่วงปัจจุบันเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานและบริบทของชุมชน การทำเกษตรกรรม ปัจจัยภายนอกที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดผลกระทบและที่เข้ามาส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ตลอดจนการปรับตัวภายใต้ความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชน อีกทั้งปัจจัยภายในที่เข้ามาเกื้อหนุนทำให้เกิดการแก้ไขปัญหาในชุมชน ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน
 - ประวัติความเป็นมาของชุมชนเป็นอย่างไร (เล่าตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น)
 - สภาพแวดล้อมหรือบริบทของชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านประเพณี และด้านสิ่งแวดล้อมของในแต่ละช่วงว่าเป็นอย่างไร
 - ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนเป็นอย่างไร
 - การประกอบอาชีพเกษตรกรรม และการอาชีพทางด้านอื่น ๆ เป็นอย่างไร
2. ช่วงจุดเปลี่ยนแปลงของชุมชน
 - การส่งเสริมจากภาครัฐที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนคืออะไร อย่างไร
 - ผลกระทบที่เกิดจากการส่งเสริมของภาครัฐในด้านต่าง ๆ ของชุมชนเป็นอย่างไร
3. ช่วงปัจจุบันของชุมชน
 - ประวัติความเป็นมาของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกู
 - ใครเป็นผู้ริเริ่ม มีกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดสู่ชุมชนอย่างไร
 - วัตถุประสงค์ แนวคิดของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกูคืออะไร
 - การดำเนินการของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกูในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นอย่างไร
4. ความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ซึ่งอาจจะองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ที่มีผลการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน
5. ศึกษาถึงองค์ประกอบภายในและภายนอกที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในแต่ละช่วง ตามกรอบกระบวนการทุนทางสังคม ซึ่งเป็นองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ผู้นำที่เป็นทางการและ

ไม่เป็นทางการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ความสัมพันธ์ของชาวบ้าน วัฒนธรรมประเพณี สถาบันต่าง ๆ ที่เป็นพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของชุมชน

เมื่อทราบถึงความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่มีในชุมชน และชุมชนมีทุนทางสังคมอะไรบ้าง จากนั้นก็นำมาเชื่อมโยงกับระบบความคิดของผู้คนที่แสดงผ่านการทำเกษตรกรรม ภายใต้การดำเนินงานของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกั่ว ทำให้เห็นถึงพัฒนาการและความสามารถในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อประมวลผลและตอบโจทย์การวิจัยที่ว่ากระบวนการทุนทางสังคมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างไร

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษครั้งนี้สำหรับวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล มีการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งก่อนลงพื้นที่และขณะลงพื้นที่ภาคสนาม โดยผู้ศึกษาแบ่งวิธีการศึกษาไว้ 2 ขั้นตอน ซึ่งจะช่วยให้เห็นภาพในการศึกษาที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยแบ่งเป็นขั้นตอนการศึกษาค้นคว้าและขั้นตอนการศึกษาจากพื้นที่จริงหรือการศึกษาภาคสนาม ดังนี้

1. ขั้นตอนการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research) ผู้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร บทความวิชาการ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งแหล่งข้อมูลข่าวสารอื่น ๆ เช่น อินเทอร์เน็ต สื่อวีดิทัศน์ที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพัฒนาการของชุมชน การดูแลสิ่งแวดล้อมและแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ผู้ศึกษาจะใช้เป็นแนวทางในตอบโจทย์การศึกษาตามที่ได้กำหนดไว้

2. ขั้นตอนการศึกษาจากพื้นที่จริงหรือการศึกษาภาคสนาม (Field Study) เป็นการศึกษาข้อมูลและข้อเท็จจริงในประเด็นต่าง ๆ อย่างครบถ้วน เพื่อนำมาวิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษาตามแนวความคิดและกรอบการศึกษาที่ได้กำหนดไว้

ในการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษครั้งนี้ ผู้ศึกษาแบ่งช่วงเวลาในการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่

ช่วงแรกเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน เนื่องจากเป็นพื้นที่ศึกษาค้นคว้านี้เป็นพื้นที่ใหม่สำหรับผู้ศึกษา โดยการแนะนำของ นายแพทย์สุรเดช เดชคุ้มวงศ์ เลขาธิการมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร จังหวัดพิจิตร ครั้งแรกที่ลงชุมชนผู้ศึกษาต้องทำความรู้จัก และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้นำชุมชนทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ อาศัยเวทีการประชุมประจำเดือนของชาวบ้าน ในการแนะนำตัวเองตลอดจนบอกถึงวัตถุประสงค์ของตนเองในการเข้ามาอยู่ในชุมชนกับชาวบ้านทุก

คน นอกจากนี้ผู้ศึกษาพยายามสังเกต เรียนรู้ และแลกเปลี่ยนพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับชาวบ้านเพื่อแสดงความเป็นกันเอง ให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจต่อ และเริ่มเก็บข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวบ้านในอดีต จุดเปลี่ยน ปัจจุบันของชุมชน และกลับมาปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษา เพื่อกำหนดแนวทางการเขียนและการวิเคราะห์ข้อมูล

ช่วงที่ 2 เป็นช่วงของการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ยังไม่สมบูรณ์ที่ลงมาในครั้งแรก เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนในช่วงปัจจุบัน ผู้ศึกษาใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกั่ว และจัดสนทนากลุ่มของสมาชิกกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกั่ว เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการมีส่วนร่วมที่ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งกิจกรรมของการสนทนากลุ่มมีดังนี้ ช่วงแรกเป็นการนำเสนอถึงกระบวนการผลิตและผลจากการผลิตของเกษตรปลอดสารพิษ และเกษตรกรรมแผนใหม่ของลุงณรงค์ แด่มวงษ์ ในปีที่ผ่านมา ช่วงที่สองหาถึงโอกาส จุดแข็ง จุดเด่น อุปสรรคที่เกิดขึ้นในการดำเนินการของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกั่วในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาสู่การวางแผนร่วมกัน และช่วยกันสรุปบทเรียนที่ผ่านมาของชุมชน นอกจากนี้ ผู้ศึกษาสัมภาษณ์ภาคีความร่วมมือกับองค์กรภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดพลังทางสังคมเพื่อให้เกิดการพัฒนาและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ช่วงที่ 3 เป็นช่วงของการนำเสนอข้อมูลที่เก็บไปใน 2 ครั้งแรกให้ชาวบ้านเป็นผู้ตรวจสอบข้อมูล เพื่อให้เกิดความถูกต้องและเที่ยงตรงมากที่สุด และเป็นการเก็บตกข้อมูลบางประเด็นที่ยังไม่ครบสมบูรณ์ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ไม่เป็นทางการ ด้วยแลกเปลี่ยนพูดคุยกันในประเด็นนั้น ๆ

ในแต่ละช่วงผู้ศึกษาพยายามที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น กิจกรรมประเพณีวัฒนธรรม ได้แก่ การทำบุญที่วัด เป็นต้น กิจกรรมของกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกั่ว เช่น การประชุม การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมทำปุ๋ย สืบข่าวปลอดสารพิษของชุมชน การเข้าร่วมอบรม หลักสูตร วิทยากรกระบวนการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและการพึ่งพากันเอง จังหวัดพิจิตร) และกิจกรรมเพื่อพัฒนาชุมชนด้านอื่น ๆ ด้วย นอกจากนี้ยังสังเกตพฤติกรรม การแสดงออกของชาวบ้านต่อชาวบ้าน สถาบัน สิ่งแวดล้อม และชุมชน เพื่อให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และเป็นการเรียนรู้ถึงกระบวนการต่าง ๆ ของกลุ่มเพื่อพัฒนาศักยภาพของสมาชิกเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เพื่อให้เกิดการยอมรับและไว้วางใจซึ่งกันระหว่างชาวบ้าน ผู้ศึกษาโดยผ่านการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันภายในชุมชน ซึ่งถือว่า

ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล จะเห็นได้ว่าการเข้าหาผู้นำชุมชนหรือองค์กรต่าง ๆ ตลอดจนผู้อาวุโสของชุมชนก่อนนั้น ทำให้ง่ายต่อการประสานงานหรือการพูดคุยในระดับชุมชน

ซึ่งการเก็บรวมข้อมูลในครั้งนี้ ผู้ศึกษาใช้อุปกรณ์บันทึกข้อมูลและข้อเท็จจริงของชุมชน ในการลงภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูล ประกอบไปด้วย สมุดจดบันทึก เครื่องบันทึกเสียง รวมถึงกล้องถ่ายรูป เพื่อเป็นประโยชน์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลให้ครบถ้วน และป้องกันการลืมข้อมูล เพราะอาจทำให้เกิดความผิดพลาด หรือข้อบกพร่องขึ้นได้

การประเมินผล และการวิเคราะห์

การประมวล และการวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาได้ทำการประมวลผล และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) โดยใช้แนวคิดต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ซึ่งผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น ขณะอยู่ในพื้นที่ภาคสนาม เช่น สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของชุมชน และวิถีชีวิตของคนในชุมชน เพื่อให้ทราบข้อมูลทั่วไปของชุมชน รวมทั้งรูปแบบความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน และหลังจากการเก็บข้อมูลได้ระยะหนึ่ง ผู้ศึกษาได้ทำการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้มา ด้วยการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาไว้ตอนแรกแล้ว รวมทั้งได้ขอความร่วมมือกับชุมชนในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มานั้นร่วมกันอีกครั้ง เพื่อให้เกิดการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลก่อนออกจากพื้นที่

การเขียนรายงานและผลการศึกษา

การเขียนรายงานเพื่อนำเสนอผลการศึกษานั้น ผู้ศึกษาได้เขียนโดยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม มีองค์ประกอบ เช่น ผู้นำ วัฒนธรรม ประเพณี ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ตลอดจนผู้นำ โดยผ่านการทำเกษตรกรรมของแต่ละช่วง ส่งผลให้เกิดการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อเป็นวิธีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้สำเร็จ ทำให้ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจในความสำเร็จนั้น ซึ่งการเขียนพรรณนาเชิงวิเคราะห์นั้น มุ่งเน้นให้เห็นถึงรายละเอียดเกี่ยวกับชุมชน ความเป็นพลวัตในตัวเอง (Dynamic) แสดงให้เห็นในขั้นตอนต่าง ๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์และสรุปรวมในตอนท้ายต่อไป